

Ankara 1949). Nevevî'ye ait eserin tercümesi olup ilk iki cildini Kıvâmüddin Bursan'la birlikte, son cildini yalnız başına hazırlamıştır. Eserin daha sonra on beş civarında baskısı yapılmıştır. 3. *İlâhî Hadisler* (Ankara 1952). Abdürraûf el-Münâvî'nin *el-İthâfâtü's-seniyye bi'l-eḥâdîsi'l-kudsîyye*'si esas olmak üzere çeşitli eserlerden istifade edilerek derlenen kutsî hadislerin tercümelerini içermektedir. Eserin çeşitli baskıları yapılmıştır (Ankara 1963, 1982, 1985, 1987). 4. *Kırk Kudsi Hadis* (Ankara 1952). Ali el-Kârî'nin *el-Eḥâdîsü'l-kudsîyye*'sinin tercümesidir (5. bs., Ankara 1987). 5. *Berat Gecesi Hakkında Bir Tetkik* (Ankara 1953, 1954, 1959). 6. *Oruç ve Ramazan İbadetlerine Dair Yüzbir Hadis* (Ankara 1954, 1956, 1962). 7. *Abdest Almanın Diş ve Göz Sağlığı Bakımından Önemi* (Ankara 1963, 1982). Misvak kullanmanın gereği ve faziletiyle ilgili hadisleri de ihtiva etmektedir. 8. *Riyâzû's-sâlihîn Hadislerinin Ravileri Olan Ashâb-ı Kirâm'ın, Hadis İmamlarının Hal Tercümeleleri* (Ankara 1964).

Bunlardan başka *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'nde 250 civarında biyografi maddesi yazan Erdem'in henüz yayımlanmamış bazı eserleri de vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Diyanet İşleri Başkanlığı arşivindeki özlük dosyası; Maarif Vekâleti Arşivi'nde bulunan özlük dosyası; *Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü: 1924-1989*, Ankara 1989, s. 21; Veli Ertan, "Riyâzû's-sâlihîn Mütercimi Sâbık Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem" (Nevevî, *Riyâzû's-sâlihîn ve Tercemesi* [trc. Kıvâmüddin Bursan – Hasan Hüsnü Erdem] içinde), Ankara 1976, III, s. I-VI; a.mlf., "Hasan Hüsnü Erdem", *Diyanet Gazetesi*, sy. 306, Ankara 1984; a.mlf., "Millî Mücadele Sırasında Hasan Hüsnü Erdem", *Sebil*, sy. 150, İstanbul 10 Kasım 1978, s. 12; Eşref Edip, "Hasan Hüsnü Erdem", *İTA Mecmuası*, II/65-66, İstanbul 1946, s. 6; Osman Yüksel Serdengeçti, "Bir Münakaşa", *Millî Gazete*, İstanbul 14 Haziran 1973, s. 3; a.mlf., "Bir Rüya ki", a.e., İstanbul 15 Haziran 1973, s. 3; Orhan Balci, "Diyanet İşleri Başkanlarımız", *Diyanet Gazetesi*, sy. 336, Ankara 1407/1987, s. 15, 17.

VELİ ERTAN

ERDEŞİR

(اردشير)

(ö. 242)

Sâsânî Devleti'nin kurucusu
ve destan kahramanı hükümdar
(226-240).

Eski Farsça'da (Avesta dili) Rtaşira Artaherhes, Orta Farsça'da (Pehlevî) Artaşîr (> Ardaşîr) şeklinde telaffuz edilen ve "kutsal padişah" (arde sehr [haşsre])

mânasına gelen bu isim üçü Ahamenîler (m.ö. 559-330), üçü de Sâsânîler (226-651) döneminde olmak üzere altı hükümdarın adıdır. İslâm dünyasında bu hükümdarlardan sadece Sâsânîler devletinin kurucusu olan Erdeşîr Erdeşîr-i Bâbekân adıyla tanınmaktadır. Bazı kaynakların Erdeşîr-i Evvel şeklinde kaydettikleri bu hükümdarın hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Efsanevî bir kimlik taşıyan Erdeşîr'in bir rivayete göre soy lu bir Pers ailesine mensup olduğu ve İstahr'ın Hîr bölgesinde doğduğu kabul edilmektedir. Hânedana adını veren büyük babası Sâsân İstahr'da Anahita âteşkedesinin muhafızıydı; büyük annesi Râmbişt de bir prens ailesinden gelmekteydi. Babası Bâbek'in ise Fars'ın Dârâbcird şehrinde askerî bir görevi vardı. Başka bir rivayete göre ise Sâsân'ın Ahamenîler soyundan geldiğini öğrenen Bâbek kızını ona vermiş, Erdeşîr de bu evlenmeden dünyaya gelmiş, ancak Sâsân ortadan kaybolunca Bâbek Erdeşîr'in babası olarak kabul edilmiştir.

Bâbek, İstahr Kralı Gozihr'den Dârâbcird Kalesi kumandanı Tîrî'nin yerine Erdeşîr'in getirilmesi sözünü alır. Tîrî ölünce onun yerini alan Erdeşîr hâkimiyetini yaygınlaştırdığı gibi babasını da Gozihr'i devirmeye teşvik eder ve Gozihr'i deviren babası ile birlikte merkezî yönetime karşı ayaklanır. Ayaklanmanın başında İstahr krallığı ortadan kaldırılır. Erdeşîr, 28 Nisan 224'te Medler ülkesinde (Medya) Hürmüzcân'da yapılan savaşı kazanır ve aynı yıl hükümdarlığını ilân eder. Ancak bazı kaynaklarda onun resmen 226 yılında Medâin'de tahta çıktığı kabul edilmektedir (*Etr.*, II, 372). Part Hükümdarı V. Arduvan'ı yendiği bu savaştan sonra "şâhânşâh" (şahlar şahi) unvanını alan Er-

deşîr'in bu zaferi ve diğer faaliyetleri o dönemin kitâbelerine de yansımıştır. Erdeşîr daha sonra Fars, Hûzistan, Kirman'ı ele geçirmiş ve Partlar'ın mahallî hükümdarlarıyla onlara bağlı olanları hâkimiyeti altına almış, buralarda yeni şehirler kurmuş ve adına para bastırmıştır. 226-227 yıllarında Part İmparatorluğu'nun kuzeybatısında Hatra'yı alma teşebbüsü sonuçsuz kalmışsa da Part İmparatorluğu'nun doğusunda güçlenmiş ve birçok Part ileri gelenini kendine bağlamıştır. Kuşan ve Turan hükümdarları da Erdeşîr'e bağlılıklarını bildirmişler, böylece Merv ve yöresi Sâsânî İmparatorluğu sınırlarına dahil edilmiştir. Ayrıca güneybatıda Kuzey Arap sahilleri (Bahreyn) ele geçirilmiş, zamanla eski Roma ve Part sınırı Sâsânîler'in Romalılar'la kuzeybatı sınırı olmuştur.

Erdeşîr ve vârisleri, dışarıda Ahamenîler dönemi siyasetini takip etmekle beraber ondan daha iyi sonuçlar aldılar. Ülkede huzuru sağlamanın gerekli olduğunu, saldırgan bir siyasetin sonuç veremeyeceğini düşünen Erdeşîr, ülkesini geliştirmek amacıyla Hûzistan'da Erdeşîr-i Hürre (bugünkü Gür Fîrûzâbâd), Râm Erdeşîr, Hürmüzd Erdeşîr (Sûku'l-Ahvâz); Aşağı Mezopotamya'da Veh Erdeşîr, Esterâbâd Erdeşîr (Kerh-i Miysân) gibi kendi adıyla anılan birçok şehir kurdu. Bunun yanında Zerdüşîtin de canlandırmaya çalışan Erdeşîr, *Avesta*'nın gözden geçirilip yeniden düzenlenmesini sağladığı gibi taş kabartmalar ve kitâbeler hazırlanması geleneğini başlattı. Ondan sonra gelen Sâsânî hükümdarları bu geleneği daha da geliştirdiler. Erdeşîr'in ölüm tarihi kesin olarak belli değildir. Kaynaklardaki bilgilerden, oğlu I. Şâpür'un onun sağlığında 12 Nisan 240'ta

Erdeşîr'i tahtında otururken ve çevân oynarken gösteren iki minyatür (Firdavsi, *Şâhnâme*, IÜ Ktp., FY, nr. 1406, vr. 129^b, 128^a)

hükümdar olduğu ve Erdeşir'in yaklaşık 242 yılı Şubatında öldüğü anlaşılmaktadır (Elr., II, 374).

Erdeşir hakkında kaleme alınan millî ve hamâsî duygularla yüklü *Kârnâme-i Erdeşir-i Bâbekân* adlı mensur destan günümüze ulaşmıştır. Erdeşir ve halefleriyle ilgili olayları esas almakla birlikte tarihî nitelikten çok destan özelliği taşıyan eser Sâsânîler'in son döneminde (VI. yüzyıl) telif edilmiştir. İran destan edebiyatında önemli bir yeri olan *Kârnâme-i Erdeşir-i Bâbekân*, Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinin Erdeşir ve diğer Sâsânî padişahları hakkındaki bölümünün hemen hemen tamamına kaynak teşkil etmiştir. Böylece *Şâhnâme* kahramanları arasına da giren Erdeşir özellikle Fars edebiyatının tarihî-efsanevî şahıslar kadrosunda yerini almıştır. Pehlevîce yazılan ve birkaç defa orijinal metniyle basılan eser (Tahran 1309 hş., 1317 hş., 1332 hş.) ayrıca Mahmûd Cevâd Meşkûr'un Farsça (Tahran 1329 hş.), T. Nöldeke'nin Almanca (Göttingen 1879) ve Dârâb Des-tûr Peshatan Sancana'nın İngilizce ve Gucerâtî tercümesiyle (Bombay 1896) birlikte yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Geschichte des Artaschir-i Pâpakân (trc. Th. Nöldeke, Leiden 1879, s. 22-69; Th. Nöldeke, *Geschichte der Perser und Araber zur zeit der Sassaniden aus der Arabischen Chronik des Tabari*, Leiden 1879, bk. Fihrist; Browne, *LHP*, I, 137-153; A. Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*, Copenhagen 1936, bk. Fihrist; *Ferheng-i Fârsî*, VI, 1507-1508; Zebîhullah Safâ, *Hamâse Serây-i der İrân*, Tahran 1352 hş., s. 131-137; A. A. Grantovsky, *Târîh-i İrân ez Zamân-ı Bâstân tâ İmrûz* (trc. Keyhusrev-i Kişâverzi), Tahran 1359 hş., s. 156-159; G. Gnoli, *Zoroaster's Time and Homeland*, Napoli 1980, s. 221 vd.; Mosig-Walburg, *Die Frühen Sasanidischen Könige als Vertreter und Förderer der zarathustrischen Religion*, Frankfurt 1982, s. 25 vd.; D. Shepherd, "Sasanian Art. Rock Reliefs and Sculpture", *CHIr.*, III/2 (1983), s. 1077-1112; *DMF*, I, 90; Dihhudâ, *Luğatnâme*, III, 1707-1716; J. Wiesehöfer — H. Lushey, "Ardeşir I", *Elr.*, II, 371-380.

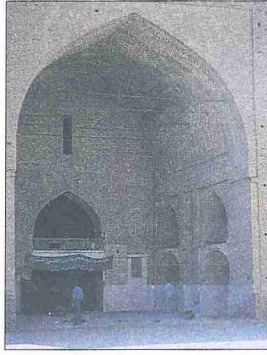

TAHSİN YAZICI

ERDİSTAN CUMA CAMİİ

İrân'ın
Erdistan şehrinde bulunan
Selçuklu camii.

Selçuklu cami mimarisinin en önemli örneklerinden biri olup ana şeklini XII. yüzyılda almıştır. İran, Orta Asya ve Hindistan'da geleneksel bir yeri olan dört eyvanlı cami tipinin gelişmesinde önemli bir merhale teşkil eder. Değişik inşa saf-

Erdistan
Cuma Camii'nin
güney
eyvanı -
İrân

haları gösteren caminin bulunduğu kesimde önceleri bir Sâsânî âteşkesesinin, daha sonra da Abbâsî devrine ait bir caminin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Caminin ana ibadet mekânını meydana getiren esas mescid kısmı X. yüzyılda yapılmış kubbeli bir bina idi. Fakat Selçuklu mimarisinde gerçekleştirdiği önemli değişikliklerle çığır açan Zevvâre Cuma Camii'nin 1135-1136 tarihinde inşa edilmesi üzerine, Erdistan'ın 15 km. uzağında ortaya konan bu dört eyvanlı plana göre yeniden yapılmıştır. Eski Gazneli cami planı ile medrese, kervansaray ve ribâtlarda rastlanan dört eyvanlı plan tipini bir araya getiren bu yeni plan Selçuklu muhitinde büyük bir beğeni görmüştür.

Erdistan Cuma Camii'nin, içinde bulunan kitâbelerden dört eyvanlı şeklini 1158-1160 tarihleri arasında aldığı ve bu çalışmaların Ebû Tâhir b. Gâil b. Ahmed adlı bir kişi tarafından üstat (mimar) Mahmud İsfahânî'ye yaptırıldığı öğrenilmektedir. Yine mevcut kitâbelerden anlaşıldığına göre caminin kuzey eyvanında Safevî Hükümdarı I. Tahmasb devrinde önemli bir tamiratla bazı değişiklikler yapılmıştır (1539).

Bina geleneksel dört eyvanlı cami planına tam anlamıyla uygun inşa edilmiş olup ortadaki kareye yakın dikdörtgen avlunun etrafında yer alan eyvanlarla bunların aralarında bulunan daha küçük mekânlardan ve ana ibadet mahallinden

meydana gelmektedir. Derin ve yüksek kible eyvanından girilen ve kare planlı olan ana ibadet mekânı, içeriden köşelerdeki üç dilimli tromplarla geçilen 7,45 m. çapında bir yarım küre kubbeye, dışarıdan ise sekizgen bir kasnak üzerinde bu kısmın önemini gösterecek şekilde yükselen bir sivri kubbeye örtülüdür. Bu kısımdan, pâyelerle taşınan ve aynı zamanda kubbeyi de destekleyen kemerlerin altındaki birer açıklıktan ibadet mekânının yan kanatlarına geçilmektedir. Avlunun etrafındaki iki katlı yan kısımların ortalarında bulunan ve onların iki misli yüksekliğinde olan eyvanlar ihtişamlı bir görünüme sahiptir. Bu eyvanlardan kuzeydeki Suffe-i Safâ, batıdaki Suffe-i İmam Hasan ve doğudaki Suffe-i Emîr Cümle adlarıyla anılmaktadır.

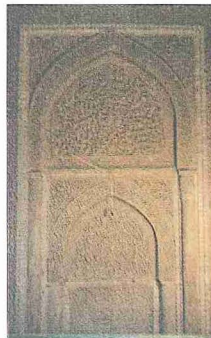
Önemli kısmı ana ibadet mekânında ve kible eyvanını örten tonoz üzerinde korunmuş bulunan orijinal süslemeler XII. yüzyıl Selçuklu anlayışına uygun özellikler göstermektedir. Süslemelerin esasını oluşturan stukolar, değişik bitkisel motifler kadar çeşitli hat örnekleri de ihtiva etmektedir. Tezyinata, kible eyvanının tonozunda yarım palmet geçmeleri, kubbeli kısmın içinde ise bitkisel motifler arasında yer alan küffî, nesih ve süslüs yazılar hâkimdir. Bu yazılar daha çok kubbenin altına gelen kısımda ve yan kanatlara açılan geçitlerin kemerlerinde bulunmaktadır. Kubbeli mekânın içinde ayrıca Selçuklu tarzı bir tuğla süslemeliği de görülmektedir. XII. yüzyıl sanat zevkini çok güzel aksettiren mihrap daha sonra İlanlılar devrinde tamir edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1972, s. 59-60; *Architecture of the Islamic World* (ed. G. Mitchell), London 1984, s. 252-253; N. Meshkati, *A List of the Historical Sites and Monuments*, Tahran, ts., s. 58-59; A. Godard, "Ardestân et Zevvâre", *Athar-e Iran*, I/2, Tahran 1936, s. 282-309; R. Hillenbrand, "Ardestân II. Monuments", *Elr.*, II, 386-387.

A. ENGİN BEKSAÇ

Erdistan
Cuma Camii'nin
mihrabı ile
kubbeli
mekândaki
süslemeler

